

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalının düzenlemiş olduğu
XVII. Kelam Anabilim Dalları Koordinasyon Toplantısı
&
Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempozyumu

Sempozyum Onursal Başkanı
Prof. Dr. Cemil ÇELİK

Sempozyum Başkanı
Prof. Dr. Saffet SANCAKLI

Editörler
Doç. Dr. Hulusi ARSLAN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BOZKURT

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Saffet SANCAKLI
Doç. Dr. Hulusi ARSLAN
Doç. Dr. A.Faruk SİNANOĞLU
Doç. Dr. Abdullah ÇOLAK
Doç. Dr. Mehmet KUBAT

Yrd. Doç. Dr. Mustafa BOZKURT
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAPLAN
Yrd. Doç. Dr. Ramazan YILDIRIM
Öğr. Gör. Mustafa BULUT
Arş.Grv. İrem CEYHAN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. M. Saim YEPREM
Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ
Prof. Dr. Ş. Ali DÜZGÜN
Prof. Dr. İlhami GÜLER
Prof. Dr. Cafer KARADAŞ
Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

Prof. Dr. Hüseyin AYDIN
Doç. Dr. Hulusi ARSLAN
Doç. Dr. Mehmet KUBAT
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BOZKURT
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAPLAN

Cd den Metne Aktarma ve Son Okuma
Arş. Grv. İrem CEYHAN

Dizgi -Mizanpaj
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BOZKURT

Kapak-Tasarım
Lütfü Karaağaç

Kasım 2012

ISBN:978-975-8573-11-0

Baskı: İnönü Üniversitesi Matbaası

İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalının düzenlemiş olduğu bu sempozyumun bildirilerinin, müzakerelerinin ve sempozyum esnasında yapılan genel müzakereler kapsamında ileri sürülen görüşlerin sorumluluğu tebliğ ve müzakerecilerindir. Sempozyum kitapçığında yayınlanan görüşler İnönü Üniversitesi'ni ve İ.Ü. İlahiyat Fakültesi'ni temsil etmez. Tebliğ ve müzakereler, kaynak gösterilmek şartıyla sadece iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

2012- MALATYA

İslâm Dini ve Hint *Karma-Tenâsüh* İnancı

İslâm'a göre öldükten sonra yeryüzünde yeniden doğuş (*tenâsüh/ reinkarnasyon*) mümkün müdür?

Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK*

İletişim alanında son yıllarda yaşanan hızlı gelişmelere paralel olarak, diğer kültürlerle özgü bazı düşünce ve inançlar insanlarımız arasında yayılmaya ve tartışılmaya başlamıştır. Bunlardan biri de Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm gibi Hint kökenli dinlerin temel inançlarından biri olan *karma-tenâsüh* inancıdır. O, bazen bilimsel bir gerçeklik olarak sunulmakta, bazen de İslâm dinine ait bir inançmış ya da en azından İslâm ahiret inancının bir parçasıymış gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Biz böyle değerlendirmelerin öncelikle söz konusu inancın mahiyetiyle ilgili bilgi eksikliğinden kaynaklandığını düşünüyoruz. Bundan dolayı bu yazımızda, *samsara* inancı da denen Hint *karma-tenâsüh* öğretisini ele alıp onu Türk okuyucusuna tanıtmaya çalışacağız.

Hint *samsara* anlayışı dilimizde genellikle *tenâsüh* ve reinkarnasyon kavramlarıyla ifade edilir. Kelime anlamı itibariyle *tenâsüh*, Arapça N-S-H fiilinden türeyen bir mastar olup, *bir şeyin başka bir şeyi yok ederek, onun yerine geçmesi* anlamına gelir.¹ Reinkarnasyon ise Latince kökenli bir kelimedir ve “yeni den ete kemiğe bürünme/bedenlenme” demektir. İstilahta ise *tenâsüh*, ruhun bir bedenden diğerine geçmesini yani ruh göçünü ifade eder ve dört derecesinden söz edilir: Bunlar, insan ruhunun ölümden sonra yeniden başka bir insan bedenine geçmesi (*nesh*); onun hayvan bedenine intikali (*mesh*); ruhun bitkilerde yeniden bedenlenmesi (*fesh*), ve insan ruhunun ölümden sonra cansız varlıklarda belirli bir süre kalmasıdır (*resh*).² *Reinkarnasyon* ise, özellikle ruhu sabit bir

* DEÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab (I-XX)*; Bulak, *Tarihsiz*, IV/29; Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi (I-IV)*, İstanbul, 1304, I/1054.

² Bkz. *Alberuni's India (I-II)*, Ed. Edward C. Sachau, Delhi-1910, I/764; B. Carra de Vaux, “*Tenâsüh*”, *İA*, XII/I, s. 158-159.

cevher kabul etmeyen Budizm'deki yeniden doğuş olayını ifade etmek için kullanılır.³ Ama dilimizdeki kullanımlarında bu terimler arasındaki anlam farkları göz ardı edilmekte ve onlar birbiri yerine kullanılmaktadır.

İnsan ruhunun ölümsüz olduğu ve ölümden sonra yeniden bu dünyada veya başka âlemlerde varlığını sürdüreceği inancı, yeryüzünün geçmiş veya çağdaş neredeyse bütün dinlerinde yer alan yaygın bir inanıştır. Ruhun ölümden hemen veya belli bir süre sonra yeniden yeryüzüne dönerek, başka bedenlerde varlığını sürdürmesini ifade eden *tenâsüh/reinkarnasyon* anlayışı da bu ölümsüzlük özlemi veya inancının Hintlilerdeki ifadesi veya biçimi olarak yorumlanabilir.

Hint düşüncesinde tenâsüh öğretisine ilk olarak *Upaniṣadlar* döneminde (M.Ö. VIII-IV. yy) rastlanır. Ortadoğu kökenli dinlerin ahiret anlayışlarıyla büyük benzerlik gösteren *Vedaların* ölüm ötesi düşüncesi *bu dönemde* yerini *karma-tenâsüh* öğretilerine bırakır. Her ne kadar daha sonraki dönemlerde o, klasik ahiret inancı ile uzlaştırılmaya çalışılmış ise de *Upaniṣadlar*da böyle bir uzlaşma arayışına rastlanmaz. Zira *Upaniṣadlar*a göre ruhların ölümden sonraki mekânları artık *Vedalar*da açıklanan *svarga/svarloka* (İslâm ahiret inancındaki cennete tekabül eder) ve *Naraloka/nâgaloka* (İslâm ahiret inancındaki cehenneme tekabül eder) değildir.

Yeni öğretiye göre ölümlerle birlikte bedenden ayrılan ruhlar, nihâî kurtuluşa ulaşmaya kadar tekrar tekrar yeryüzüne dönmeye ve muhtelif varlık formlarında bedenleşmeye mahkûmdurlar. Kemâle eriştikten sonra ise, *devâyâna* adı verilen tanrılar âlemine yükselerek nihai kurtuluşa ulaşır ve artık bir daha yeryüzüne dönmezler. *Chandogya Upaniṣad'*a göre hayatın doğuş evreleri olan beş merhaleyi (gökyüzü, yağmur, yeryüzü, erkek ve kadın) idrak edenler ile dünya hayatını terk ederek riyâzet ve mücâhade ile Brahmanın bilgisine ulaşmaya çalışan zahitler bu yolu izler. Diğer insanlar arasında yaşayan, halk için yararlı işler yapan ve yoksullara yardım eden kimseler de *Pitryana* (Atalar diyarı) adı verilen geçici cennette belli bir süre salih amellerinin ödülünü aldıktan sonra yeryüzüne döner. Onların buradaki kalış süreleri, henüz sona eren hayatlarında yapmış oldukları iyi amellerin miktarına bağlıdır. Dolayısıyla her

³ A. L. Herman, *İA*, s. 146; "Transmigration", *ER*, XV/21.

bir ruhun *ay âlemi* de denen *pitryan*adaki kalış süresi birbirinden farklıdır. Ayrıca bu ruhların yeryüzüne eriştikten sonra izleyecekleri yeniden bedenlenme süreçleri de karmik birikimlerine göre farklılık gösterir. Dine ve ahlâka duyar-sız cahil ruhlar ise, başka bir kozmik âleme gitmeksizin ölümden hemen sonra böcek, kuş veya sürüngen formunda yeniden yeryüzüne dönerler. Bu süreçte onların izleyecekleri yol konusunda Upanişad metinlerinde bir açıklama yoktur.⁴

Yine Upanişadlarda ifade edilen başka bir anlatıma göre ise, kendisinde varoluş arzusu bulunan her ruh, iyi amelleri olsa bile *pitryanaya* gitmeksizin hemen yeryüzünde bedenleşecektir. Nitekim kişinin ölüm anı yaklaşmış bilinci zayıflayınca, bütün algısal yetenekleri ruhunda toplanır ve her yetiyi kendisinde toplayan ruh kalbe yerleşir. Artık ölüm döşegindeki böyle bir kimse hiçbir rengi, tadı veya kokuyu algılayamadığı gibi hiç sesi duyamaz ve hiçbir şey söyleyemez hale gelir. Çünkü onun bütün duyusal hasseleri ruhla bütünleşmiş ve hepsi *birleşmiştir*. Bundan sonra ani bir hareket veya sıçramayla ruh bedenini terk eder ve ölüm gerçekleşir. Bu durum tırtılın bir ekin yaprağında en uç noktaya kadar ilerledikten sonra bir hareketle başka bir ekin yaprağına geçmesi gibidir.⁵ Ya da Gita'nın ifadesiyle bir kimsenin eskiyen elbisesini çıkarıp üzerine yeni elbiseler giymesine benzer.⁶

Ruhların ölüm sonrası serüvenine ilişkin *Upanişad* ifadeleri, zamanla Hinduizm içerisinde ortaya çıkan neredeyse bütün felsefi yorumlar ve dinsel mezhepler tarafından bir inanç olarak kabul edilmiş ve ayrıntılı biçimde ele alınıp yorumlanmıştır. Bundan dolayı günümüzde *karma-tenâsüh* öğretisi, Hinduizm ve diğer bölge dinlerinin ayırt edici temel vasfıdır. Bu inancın söz konusu dinler için önemini büyük İslam âlimi Beyruni şu şekilde vurgular: “*Nasıl ki kelime-i şehâdet İslâm, Cumartesi gününe taz'im Yahudilik, teslis inancına bağlılık da Hıristiyan dininin bir şiarı ise tenâsüh de Hint dininin alâmetidir. Eğer bir kimse tenâsühe kail değilse, onlardan sayılmaz. Yani Hint dininden hariçtir.*”⁷ Buna göre,

⁴ *Upanişad*'ların karma-tenâsüh öğretisi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancı ve Tenâsüh İnancıyla İlişkisi*, Ruh-Madde Yayınları, İstanbul 1996, s. 89-95.

⁵ *Bri. Up.*, 4. 1-5.

⁶ *Gita*, 2/22

⁷ *Alberuni's India* (I-II), I/55

karma-tenâsüh öğretisini kabul etmeksizin Hindu, Budist veya Caynist olmak mümkün değildir.

Öte yandan *karma-tenâsüh* olayını ifade etmek için kullanılan terimlerin çokluğu, bu inancın Hindistan dışında da yaygın olduğunu göstermektedir.⁸ Türkçemizde *ruh göçü*, *tekrar doğuş*, *yeniden doğuş* ve *yeniden bedenlenme* gibi terimlerle ifade edilen tenâsüh anlayışı, Hint kökenli dinlerin yanı sıra Antik Mısır, Yunan, Roma ve Kelt dinleri gibi pek çok tarihî dinlerce de benimsenmiştir. Aynı şekilde o, günümüzde Hint dinlerinin yanı sıra bazı Afrika yerlileri, Yahudi Kabbalist geleneği mensupları ile Nusayriye, İsmailiyye, Dürzilik ve Yezidilik gibi mezhepler tarafından da savunulmaktadır. Zikredilen bu din veya mezheplere bağlı kimselerin toplam sayısının bir milyarı aşkın olduğu göz önüne alınırsa, günümüz dünyasındaki en az altı kişiden birinin tenâsüh öğretilisine inandığını söylemek abartı olmayacaktır.⁹

Temelde ruhun varlığı ve ölümsüzlüğü varsayımına dayanan tenâsüh inancının yaygınlığının birinci nedeni, insandaki ölümsüzlük arzusudur. İkincisi, Tanrının adaleti/kötülük probleminde akla yatkın bir cevap bulma çabasıdır. Başka bir ifadeyle, hem ruhun kimliğini koruma endişesi hem de kişilerin içinde yaşadıkları şartlar ile ahlaki özellikleri arasındaki çelişkiyi izah etme zorludur.¹⁰ Üçüncüsü, ezeli nitelikteki ruhun fonksiyonel hale gelebilmek için mutlaka bir bedene ihtiyaç duyduğu, dolayısıyla ölümden sonra başka bir bedene geçmesinin zorunlu olduğu düşüncesidir. Dördüncüsü, Mozart gibi harika ve dahi çocukların durumlarının öğrenme kuramlarıyla izah edilemeyeşidir.

⁸ Kaynaklarda tenâsüh olayını ifade etmek için kullanılan terimlerden bazıları şunlardır: Latince kökenli İngilizce terimler, Rebirth (yeniden doğuş), Reincarnation ve Reembodiment (yeniden bedenlenme), Transmigration (ruh göçü); Grekçe terimler ise, Metempsychosis (yeniden canlanma), Paligenesis (yeniden doğuş), Metempsychosis (yeniden bedenlenme) ve Metaggismos (yeniden canlanma); Süryanicede ise, ruhun bir bedenden başka bedene intikalini ifade etmek için sadece "Taspikha" veya "taspikha denafshatka" kullanılırken, Yahudi dinine ait Kabbalist metinlerde "sodha-ibbur" veya "gilgul" terimleri kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. C. J. Ducasse, *The Belief in a Life After Death*, U.S.A. 1961, s. 207; "Transmigration", *ER*, XV/21

⁹ Geniş bilgi için bkz. R. Garbe, "Transmigration (Indian)", *ERE*, XII/425 vd.; "Tenâsüh", *İA*, XII/I, s. 158-159; C. J. Ducasse, *a.g.e.*, s. 207-220.

¹⁰ *ERE*, XII/429; C. J. Ducasse, *a.g.e.*, s. 209.

Son olarak, bilhassa *yogilerin* geçmiş yaşamlarına ait verdikleri bilgilerin kutsal kitaplarda yer alması ve bunlara inanmanın mecburiyetidir.¹¹

Tenâsüh öğretisi öncelikle bilincin merkezi ve hatırayı taşıyan ruhun ölümle birlikte bir bedeni terk ettikten hemen veya belli bir süre sonra diğer bir bedene geçtiği varsayımına dayanır. Bu inancın ikiz kardeşi ise, *karma inancıdır*. Çünkü ruhun gireceği yeni bedenlerin biçimleri onun henüz terk ettiği veya önceki hayatlarında işlediği fiillerin ahlakî niteliğine göre belirlenmektedir. Bu durumda, her yeni var oluş bir öncekine bağlı olarak oluşmakta, dolayısıyla âlemde keyfilik veya tesadüfiliğe yer kalmamaktadır. Ayrıca, insanların kaderleri ve karşılaştıkları durumlar da onun geçmiş eylemlerinin doğal sonucu olarak görüldüğünden adaletsizlikten söz etmek de imkânsızlaşmaktadır. Çünkü bu anlayışa göre, her şey belli bir sebep-sonuç zincirine yani *karma-tenâsüh* yasasına göre cereyan etmektedir.¹²

İlk bakışta hemen fark edileceği gibi, tenâsüh öğretilerine dayanılarak kötülük problemlerine getirilen bu yorum, birinciden sonraki bedenleşme zincirleri için geçerlidir. Hâlbuki burada ruhların ilk bedenleşmelerindeki farklılıkların hangi temele dayandığı veya nasıl ortaya çıktığı açıklanmaz. Böyle bir durumda ise, *karma-tenâsüh* öğretisinin kötülük problemlerine nihaî bir çözüm olduğu iddia edilemez. Belki onun, söz konusu problemi bilinmeyen bir belirsizliğe doğru ertelediği söylenebilir.

Aynı şekilde, kötülük problemlerine nihai çözüm gibi görülen *karma-tenâsüh* inancında muhtelif bedenlerde dolaştığı kabul edilen ruhların ayniyeti de açıkça ispat edilebilmiş değildir. Hâlbuki “tenâsüh öğretisiyle insanlar arasındaki eşitsizliklere akla yatkın bir çözüm bulabilmek mümkündür” denilebilmesi buna bağlıdır. Aksi takdirde, önceki amellerinin ceza veya mükâfatını gördüğü iddia edilen ruhlar, bütün bu tecrübeleri niçin yaşadıklarının farkında olamayacaktır. Böyle bir durumda ise, yeni bedenleşmelerin, ruhun tekâmülüne ve âlemin küllî bilgisine ulaşması için gerekli olduğu ileri sürülemez.

¹¹ Bu konuda ortaya atılan çeşitli izahlar konusunda bkz. Ninian Smart, “Reincarnation”, *Encyclopedia of Philosophy (I-VIII)*, Ed. Paul Edwards, VII/122-123; E. Konyalıoğlu-C. Aksoylu, *Kader-Karma ve Tekrar Doğuş*, İstanbul 1987, s. 97-101.

¹² ERE, XII/435; John Hick, *The Philosophy of Religion*, New Delhi, 1987, s. 136.

Öte yandan John Hick'in de işaret ettiği gibi görünüşte birbirinden farklı iki varlığın özdeş olduğunu iddia edebilmek için bunlar arasında en azından *hatıra bütünlüğü*, *maddî devamlılık* ve *psikolojik özelliklerde benzerlik* gibi temel şartların mevcut olması gerekir.¹³ Tenâsüh olayına bu açıdan baktığımızda ise, ilk olarak, bedensel veya maddi süreklilikten söz etmek mümkün değildir. Çünkü ölümle birlikte mevcut beden yok olur. Ayrıca bir ruhun, ölüm sonrasında amellerine bağlı olarak insan, hayvan, böcek veya cansız bir varlık formunu alması aynı derecede muhtemeldir.

İkinci olarak hatıra bütünlüğüne gelince, gerek günümüzde gerekse geçmişte bazı kimselerin geçmiş hayatlarından bazı anları veya tamamını hatırladıklarına dair iddialar her zaman var olagelmıştır. Nitekim dünyanın farklı bölgelerinde ortaya atılan bu iddialar Ian Stevenson ve Hemandra Benarjee gibi araştırmacılar tarafından toplanmış ve bilimsel incelemelerin konusu yapılmıştır.¹⁴ Ancak bu iddialardan çok az bir bölümü incelemeye değer bulunmuş, çoğunluğunun ise ispat edilmesi mümkün görünmeyen sübjektif iddialar olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bu durumun çocukluk veya gençlik dönemlerine ilişkin pek çok detayı hatırlamayan yaşlı kimselerin haline benzetilmesi de söz konusu olamaz. Çünkü burada ayniyet konusundaki bütün şüpheleri ortadan kaldıran bedensel süreklilik vardır. Oysa tenâsüh/reinkarnasyon olaylarında *hatıra bütünlüğü* bulunmadığı gibi, bedensel süreklilik de yoktur.¹⁵

Bu durumda iki kişi arasındaki ayniyetin ispatı sadece kişisel karakterler ve psikolojik özellikler arasındaki benzerliklerle sınırlı kalmaktadır. Bu ise bizi, sahip oldukları kişilik özellikleri itibarıyla birbirine benzeyen pek çok kimsenin birbiriyle özdeş olduklarını iddia etmek gibi tuhaf ve gülünç sonuçlara götürür. Örneğin cimri ve kibirli kişiliğiyle tanınan bir kimsenin ölmesi durumunda, onun ölümünden sonra dünyaya gelen ve benzer özellikleri gösteren herkesi söz konusu şahsın yeni inkarnasyonları olarak görmeyi mümkün hale getir-

¹³ Hick, *a.g.e.*, s. 135-137.

¹⁴ Ian Stevenson'un bu konuda çalışmaları ilk olarak değişik dergilerde müstakil makaleler halinde yayınlanmış, daha sonra onun bu konudaki bütün çalışmaları dört ciltlik bir eser halinde toplanmıştır. Bkz. Ian Stevenson, *Cases of Reincarnation Type (I-IV)*, Charlottesville, University of Virginia Press, 1975-1980.

¹⁵ Hick, *a.g.e.*, s. 136-137.

mektedir. Dolayısıyla sadece kişisel psikolojik özellikler arasındaki benzerliklere dayanarak tenâsüh veya reinkarnasyon olayları ispat edilemez.¹⁶

Görülüyor ki, tenâsüh öğretisini felsefi ve empirik olarak ispat etmek sanıldığı kadar kolay değildir. Hatta imkânsızdır. Ama o, milyonlarca insanın benimsediği dinsel bir inançtır. Empirik veya felsefi bakımdan izah edilemeyişi veya imkânsızlığı da onun veya ona inanan insanların değerini düşüren bir durum olarak görülemez. Çünkü inanca konu olan her şeyi rasyonalize etmek zaten mümkün değildir. Bizim yukarıdaki açıklamalarımız ise, onu dinsel bir inanç olarak kabul edenlere değil, onu felsefi ve empirik açıdan ispat edilmiş bilimsel bir veri gibi sunmaya çalışanlardır.

İslâm'ın Ahiret Anlayışı ve *Karma-tenâsüh* İnancı

Bilindiği gibi ahirete iman, İslâm'ın temel prensiplerinden biridir. Kur'an-ı Kerim'de bu husus, muhtemelen konunun mahiyetinin bir gereği, birçok ayette ele alınmakta ve sıkça üzerinde durulmaktadır.¹⁷ İlgili ayetlerden anlaşıldığına göre, dünya hayatı nasıl gerçek ise, ölüm, kıyâmet, öldükten sonra yeniden dirilme, mizan, sırat, cennet, cehennem ve likâullah/bekâbillah da aynı şekilde hak ve gerçektir. A. H. Akseki bunu şöyle ifade eder; "Haşr ve neşr, sual ve hesap, amellerin tartılması, sırat, sevap-ceza, cennet ve cehennem bütün bunlar haktır ve hepsi olacaktır. Cennete girenler orada gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, hatır ve hayale gelmeyen bitmez, tükenmez nimetlere, ebedi saadete kavuşacaklardır. Buna böylece iman etmek ve bunda hiçbir şekilde şüphe ve tereddüte düşmemek lazımdır."¹⁸

İslâm'da bu derece üzerinde durulan ahiret hayatı ölümle başlar. İslâm'a göre ölüm, insan ve diğer canlılar için Allah tarafından tayin ve tespit edilen hayat müddetinin sona ermesi, başka bir ifadeyle ruhun cesetten ayrılmasıdır. Ölümün bütün canlılar için kaçınılmaz bir son olduğu, "Her nefis ölümü tadacaktır"¹⁹ ve "Sizden her biriniz ölüme ulaşacaksınız, bu Rabbiniz tarafından verilmiş bir hükümdür"²⁰ vb. ayetlerde açıkça beyan edilmiştir.

¹⁶ Hick, *a.g.e.*, s. 136-137; Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İstanbul 1991, s. 154-159.

¹⁷ Örnek olarak bkz. 2.Bakara 28, 56, 259-260; 4.Nisâ 55-56; 17.İsrâ 49-50, 98-99; 19.Meryem 66-67.

¹⁸ Mevlanâ Muhammed Ali, *İslâm Dini*, çev. Naciye Hamdi Akseki, İstanbul 1946, s. 282'deki A. H. Akseki'nin dipnotundan.

¹⁹ 3.Âl-i İmrân 185.

²⁰ 19.Meryem 71.

Gazâlî ise ölümü, bir hâl değiştirme olarak tanımlar ve bu konuda şunları söyler: “*Ruh cesetten ayrıldıktan sonra azap veya nimete kavuşmak üzere bâki kalır. Bu Ehl-i Sünnet’in görüşüdür. Ruhun cesetten ayrılmasının anlamı ise, cesedin ona itaatten çıkması sebebiyle onun ceset üzerindeki tasarrufunun sona ermesidir. Zira vücudun organları, ruhun aletleridir. Ruh el ile dokunur, kulak ile işitir ve göz ile görür... Ruhun sıfatı olan her şey, ruh cesetten ayrıldıktan sonra bakidir. Ancak ruh için vasıta olan bütün organlar, cesedin ölümünden itibaren onun kıyamette yeniden ruha iadesine kadar, muattal kalır.*”²¹

İslâm’daki genel anlayışa göre, Gazâlî’nin burada söz konusu ettiği topyekûn yeniden dirilme olayının meydana gelmesine kadar, ruhlar, kabirde kalacaktır. Kabir, bir hadiste “Ahiretten menzillerinden bir menzil”²² olarak tasvir edilmiştir. Kabir hayatının mahiyeti ve niteliği ise, bütün insanlar için aynı değildir. Yine başka bir hadisin ifadesiyle o, “Ya cennet bahçelerinden bir bahçe, ya da cehennem çukurlarından bir çukur” olacaktır. Kabrin, bu niteliklerinden herhangi birine bürünmesi, oradaki meskûn ruhun bu dünyadaki amellerine bağlıdır. İyi kimselerde o, bir bahçe gibi rahat ve huzur veren bir mekân, kötü kimseler için ise, acı ve ıstırap veren bir çukur olarak algılanacaktır.

Berzah âlemi olarak da isimlendirilen kabir hayatı, kıyametin kopması ve ruhların yeniden bedenleşmeleriyle sona erecektir. Bunu ruhların, yapıp ettiklerine bağlı ahlaki niteliklerinin belirleneceği mizan safhası, onu da, bu belirlemeye uygun olarak ruhların sevk edilecekleri, iyiler için cennet, kötüler için cehennem hayatı izleyecektir.²³

Burada ana hatlarıyla ifade edilen İslâm ahiret anlayışına, *karma-tenâsüh* inancı açısından bakıldığında öncelikle şu iki husus dikkati çekmektedir. İlk olarak, İslâm ahiret anlayışında da tıpkı tenasühte olduğu gibi yeniden dirilmenin söz konusu olmadır. İkincisi ise, ruhun ahiret hayatında karşılaşacağı durumların, gerek yeniden dirilmeden önce gerekse ondan sonra, ferdin dünyadaki eylemlerinin ahlaki niteliklerine göre farklılık arz etmesi ve bunun da

²¹ Gazâlî, *İhyâ el-Ullûmi’d-Dîn (I-V)*, Kahire 1378, IV/613.

²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/63-64; Tirmizî, *Zühd*, 5; İbn Mâce, *Zühd*, 32.

²³ İslâm’ın ahiret anlayışı ile ilgili bu bilgiler şu kaynaklardan özetlenerek alınmıştır. Gazâlî, *İhyâ*, IV/217; Mehmet Aydın, “Al-Ghazzâlî’s Idea of Death”, *AÜİFD*, XXVI, s. 225-226; Bekir Topaloğlu “Ahiret”, *DİA*, I/546-547.

özellikle *karma* inancıyla büyük benzerlik göstermesidir. Dolayısıyla bu iki noktanın daha detaylıca ele alınması gerekir.

Kur'an-ı Kerim'deki yeniden dirilmeyle ilgili ayetleri, genel olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Birinci grup ayetler, biraz önce sözünü ettiğimiz, ölümden sonra kıyâmet günü vuku bulacak yeniden dirilmeyle ilgilidir ki bunların sayıları burada zikredilmeyecek kadar çoktur. Bu nevi ayetlere ve onlarda söz konusu edilen yeniden dirilmenin mahiyetine biraz sonra temas edeceğiz. Bundan önce, yeryüzünde meydana gelen bazı yeniden dirilme olaylarının tasvir edildiği ve bazı yazarlarca²⁴ tenâsüh akidesinin Kur'an-ı Kerim tarafından benimsendiğine dair delil olarak gösterilen ikinci tür ayetleri de ele alalım.

Tespitlerimize göre, Kur'an'da yeryüzünde yeniden dirilme 2.Bakara 55-56, 72-73, 243, 259, 260; 3.Âl-i İmrân 149 ve 18.Kehf 19. ayetlerinde zikredilmektedir. Bunlardan, Bakara suresinin 55 ve 56. Ayetlerinde, Hz. Musa'nın uyarılarına kulak tıkayan ve onunla tartışmayı sürdüren İsrail oğullarının başına gelen bir şimşek çarpması ve bu olay nedeniyle onların belli bir süre korkudan baygınlık geçirdikten sonra ayılmalarından söz edilmektedir.²⁵ Dolayısıyla ayette zikredilen ölme ve dirilme, gerçek anlamda bir ölme ve dirilmeyi değil, belki korku veya benzeri bir sebebe bağlı olarak meydana gelen bayılma ve belli bir süre sonra ayılma anlamlarından kinâyedir.

Aynı surenin 72 ve 73. Ayetlerinde ise, fâil-i meçhul bir cinayet olayında maktûlün Allah tarafından diriltiyle, kendini öldüren kimseyi haber verme mucizesi hikâye edilir. Ayetler kendi bağlamlarında siyak ve sibak itibarıyla incelendiğinde görülecektir ki, burada vurgulanmak istenen husus da, bunun sıradan bir olay olmadığı²⁶, ancak inanmak istemeyenlere böyle mucizelerin bile bir fayda vermeyeceğidir.²⁷ Dolayısıyla burada zikredilen yeniden dirilme olayının da bir basit tenâsüh olayı gibi görülerek ona delil olması söz konusu de-

²⁴ Mesela, Sadi Çaycı, *Ruhçuluğa Göre Kur'an Öğretisi*, İstanbul 1986, s. 86-87, E. Konyalıoğlu-C. Aksoyulu, *Kader, Karma ve Tekrar Doğuş*, İstanbul 1987, s. 120-123 bu konuda örnek olarak verilebilir.

²⁵ Bkz. Süleyman Ateş, *Çağdaş Tefsir*, I/166; T. Koçyiğit-İ. Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim Meâl ve Tefsiri*, I/128.

²⁶ Bkz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili (I-IX)*, I/387.

²⁷ Bkz. Ateş, *Çağdaş Tefsir*, I/183.

ğildir. Çünkü tenâsüh, sadece belirli kişilere özgü değil, *samsara* çarkından kurtulamamış herkes için sıradan bir olay, yani evrensel bir kanundur.

Aynı şekilde Bakara 243. ayette ise, *Kitab-ı Mukaddes*'in Hezekiel (37/6) bölümünde de temas edilen bir olaya işaret edilerek, “binlerce kişinin memleketlerinden ölüm korkusuyla çıktıklarını görmedin mi? Allah onlara ‘Ölün’ dedi, sonra onları diriltti. Allah insanlar bol nimet verir. Fakat onlar şükretmezler.” denilmektedir. Müfessirler burada zikredilen ölmenin ve dirilmenin de aynı surenin 55 ve 56. ayetlerindeki ölme ve dirilme gibi mecazî olduğu görüşündedir. Örneğin, Prof. Dr. Süleyman Ateş bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak şunları söylemektedir: “Korkaklık göstererek savaştan kaçan topluluklar millet olarak varlıklarını sürdüremezler. Ancak yaşamak için ölmeyi bilenler yaşamaya layıktır. Çünkü Kur’an’a göre, bağımsızlık ve hürriyet bir millet için hayat, esaret ise ölüm demektir. Nitekim 6.En’âm 122. Ayetinde peygamberlerin uyarılarıyla uyanıp cehalet karanlığından zillet ve hakaretten kurtulmak da ‘hayat’ olarak tasvir edilmiştir. Dolayısıyla bu ayette de geri kalmış, esarete düşmüş bir milletin uyanıp silkinmesi, esaret zincirlerini kırıp atması, ölümden sonra dirilme olarak zikredilmiş olabilir.”²⁸

Bu nedenle, söz konusu ayetin de topyekûn bir tenâsüh olayı olarak görülmesine imkân yoktur.

Aynı şekilde Bakara suresinde, dünyada yeniden dirilişin söz konusu edildiği 259 ve 260. ayetlerine gelince; burada iki ayrı olay zikredilmekle birlikte, her iki olayın da ölümden sonra dirilme konusundaki inançlarını pekiştirmek isteyen kimseler için mucize olarak meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Yüce Allah’ın kudretinin bir göstergesi olan bir mucizedeki dirilme olayının, insanın amellerinin zorunlu bir sonucu olarak meydana geleceği var sayılan tenâsüh anlayışına delilmiş gibi görülmesi doğru değildir. Zaten görebildiğimiz kadarıyla hiçbir müfessir de zikredilen bu ayetleri bir yeniden bedenlenme olayı olarak anlamamıştır.²⁹

Bunlardan başka, bize göre, Âl-i İmran suresi 49. ayetinde söz konusu edilen yeniden dirilme ile Kehf suresinde hikâye edilen uzun süre mağarada uyuyan kimselerin tekrar uyandırılması olaylarının da birer tenâsüh veya rein-

²⁸ Bkz. Ateş, *Çağdaş Tefsir*, I/431-432.

²⁹ Örnek olarak bkz. Yazır, Hak Dini, II/883-894; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, I/459-461.

karnasyon şeklinde anlaşılması söz konusu olamaz. Zira bunlardan birincisinde, Allah tarafından Hz. İsa'ya "Ölüleri diriltme kudreti"nin verilmesinden söz edilmektedir. Dolayısıyla bütün bunlar ile tenâsüh/reinkarnasyon olayları arasında şekli bir benzerliğin ötesinde başka bir ortak nokta yoktur. Aynı şekilde Kehf suresinde zikredilen uyandırılma hadisesinin de iki bakımdan yine tenâsühe delil olarak ileri sürülmesi imkânı yoktur.³⁰ Çünkü ilk olarak, bu olayın anlatıldığı ayetlerden hemen sonraki 21. ayette "böylece, Allah'ın sözünün gerçek olduğunu ve kıyametin kopmasından şüphe edilemeyeceğini bilmeleri için insanların onları bulmalarını sağladık" denilerek olayın sebebi anlatılmaktadır. Dolayısıyla yeryüzünde meydana gelen böyle dirilme herkesin karşılaşılabileceği sıradan bir olay değildir. İkincisi, yine ilgili ayetlerden anladığımıza göre, söz konusu olayın kahramanları iyi ve mü'min kimselerdir ve onların uzunca süre mağarada kalmalarının nedeni, Yüce Allah'ın onları düşmanlardan korumak istemesidir. Hâlbuki tenâsüh inancına göre, Ashab-ı Kehf gibi iyi ve imanda kemal mertebesine ulaşmış kimseler *mokşa'*ya (Hinduizm'de nihâi kurtuluş) ulaştıkları için tenâsüh girdabına düşüşleri söz konusu değildir, tenâsüh çemberi kemalâta ulaşamayan kimseler için söz konusudur. Üstelik bu olayda kişilerin önceki bedenlerini aynen muhafaza ettikleri halde tenâsühte bedenlerin değişmesi esastır.³¹

Öyleyse sonuç olarak denilebilir ki, Kur'an'a yeryüzündeki yeniden dirilmenin söz konusu edildiği bu ayetlerden hiçbirisi, tenâsüh akidesinin Kur'an tarafından benimsendiğine dair delil olarak ileri sürülemez. Üstelik şu ayetler, İslâm dinindeki yeniden dirilmenin, Hint tenâsüh anlayışınca öngörüldüğü gibi yeryüzünde olamayacağını açık delilleridir.

*"Onlardan her birine ölüme gelince; 'Rabbim! Beni geri çevir, belki yapmadan bıraktığımı tamamlar, iyi iş işlerim' der. Hayır; bu söylediği sadece kendi lafıdır. Tekrar diriltilecekleri güne kadar arkalarında geri dönmekten onları koyan bir engel vardır."*³²

³⁰ 18.Kehf 1-20.

³¹ Burada zikredilen ve yeryüzünde meydana gelen bazı dirilme olaylarının ifade edildiği bu ayetlerden hiçbirinin tenâsühe delil olamayacağı konusunda bkz. Celâl Kırcı, "İslâm Dini'ne Göre Reenkarnasyon", *EÜİFD*, s. 3, 223-242.

³² 23.Mü'minûn 99-100; Bu ve bundan sonra iktibas edilen Kur'an ayetlerinin tercümelerinde, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, çev. Hüseyin Atay-Yaşar Kutluay, DİB, Ankara, 183 isimli meâlden yararlanılmıştır.

Burada zikredilen yeniden dirilme ise, kıyamette meydana gelecek topyekûn diriltmedir. Dolayısıyla, Kur'an'a göre ölümden sonra yeniden yeryüzünde bedenlenme söz konusu değildir.

Öte yandan kıyamet gününde meydana geleceği haber verilen yeniden dirilmeye gelince, bu kıyametin kopmasından sonra meydana gelecek bir olay olup, her Müslümanın inanması zorunlu bir inançtır. Muhtemelen gaybî bir mesele olması ve bu nedenle insanların inanmakta güçlük çekmelerinden dolayı, Kur'an'ın birçok ayetinde öldükten sonra dirilmenin üzerinde durulmaktadır.³³ Nitekim bir peygamber olmasına rağmen Hz. İbrahim'in bile, bu konudaki imanını pekiştirmek ve kalbini tatmin etmek için Allah'tan delil istemiştir.³⁴ Bu durum ahirete inanmanın ve mahiyetini kavramanın oldukça güç olduğunu gösteren ilginç bir örnek olarak görülebilir.

Nitekim böyle bir dirilmenin, sadece ruhen mi, yoksa hem bedenen hem de ruhen mi meydana geleceği İslâm düşünürleri arasında tartışmalara yol açmıştır. Bilindiği Gazâlî, İslâm filozoflarını "*Cesetler hasrolunmaz, sevap ve azap gösterecek sadece ruhlardır*" dedikleri için tekfir etmiştir. Çünkü diyor Gazâlî, "*Ruhların azap göreceklere kabul etmelerinde isabet etmişlerdir. Zira onlar da azap görecektir; fakat cesetlerin tekrar dirileceğini inkâr etmekle hata etmişler ve bundan dolayı şeriat nazarında küfre girmişlerdir.*"³⁵

Gazâlî, *İhyâ'* da konuya dair kendi görüşlerini şöyle dile getirir: "*Belli bir süre kabirde kalınarak, buradaki süre tamamlanınca, dağılmış olan parçalar bir araya toplanır ve ölümden o ana kadar, arş-ı âlâdaki yeşil kuşların kanatlarına asılmış vaziyette duran ve imanın yeri olan ruh da önceki cesedine geri döner. Böylece yeniden dirilme gerçekleşir ve ahiret hayatının mizan, sırat, cennet-cehennem gibi yeni safhaları başlar.*"³⁶

Gazâlî'nin ahiret hayatının yeniden dirilme ve bunu takip eden diğer safhalarına dair bu görüşleri, aynı zamanda Ehl-i Sünnet'in genel görüşü olarak da kabul edilebilir. Ancak unutmamak gerekir ki, Kur'an'a göre, burada söz

³³ Bu konudaki ayetlere örnek olarak bkz. 2.Bakara 28, 73, 260; 4.Nisâ 55-56; 16.Nahl 38-39; 17.İsrâ 49-51; 20.Tâhâ 55.

³⁴ 2.Bakara 26.

³⁵ Bkz. Gazâlî, *el-Munkiz mine'd-Dalâl (Dalâletten Hidâyete)*, çev. A. Suphi Firat, İstanbul 1978, s. 55.

³⁶ Gazâlî, *İhyâ'*, IV/217.

konusu edilen yeniden dirilme ferdî değil, topyekûn bir yeniden dirilmedir. Yani kıyametin kopmasıyla birlikte herkes kabirlerden kalkacak ve diriltilecektir. Şu ayetler bunu açıkça ortaya koymaktadır.

*“Ahiretin azabından korkanlara, bunda hiç şüphesiz ibret vardır. Bu insanların toplanacağı bir gündür; bu, görülecek bir gündür.”*³⁷

*“Onların hepsini bir gün toplarız...”*³⁸

Buna göre İslâm dinince kabul edilen öldükten sonra dirilme ile tenâsüh akidesinin ihtiva ettiği yeniden dirilme arasında şu farklılıkların olduğu anlaşılabilir. İlk olarak, İslâm’daki yeniden dirilme herkes için aynı anda söz konusu olan topyekûn bir dirilmedir. Hâlbuki tenâsühteki yeniden dirilmeler ise ferdîdir. Bunun yanı sıra Hint tenâsüh akidesine göre, ölümden sonraki yeniden dirilmeler bu dünyada meydana geleceği halde, İslâm’daki yeniden dirilme, bu dünyadan ayrı bir mekânda olacaktır. Çünkü kıyâmetle ilgili ayetlerde, o gün mevcut kozmik düzenin bozulacağından söz edilmektedir. Son olarak, Hint tenâsühü genellikle karmanın, yani insanın karmik birikimlerinin zorunlu bir sonucu olarak telakki edildiği halde, İslâm’daki dirilme tamamen Allah’ın iradesine göre cereyan eden bir olaydır. Her ne kadar dünyadaki amellerin kişinin ahirette karşılaşacağı durumlarda önemli rolü olsa bile, yeniden dirilmeyi sadece onların bir sonucu olarak görmeye bir imkân yoktur.

Şüphesiz, tenâsüh öğretisine delil olarak öne sürülen ayetler bunlarla sınırlı değildir. Yeryüzünde gerçekleşen muhtelif ölme-dirilme olaylarının hikâyeye edildiği bu ayetlerin yanı sıra, özellikle “İki ölüm-iki dirilme” olayının söz konusu edildiği 2.Bakara 28 ve 40.Mü’min 11. ayetleri konuyla ilgili en önemli delil gibi görülmektedir. Aynı şekilde “Yapılan azgınlıklar nedeniyle Allah tarafından maymun veya domuza çevirmenin” ifade edildiği 2.Bakara 65 ve 5.Mâide 60 ayetleri de bazı yazarlarca tenâsüh öğretisinin Kurani temelleri olarak öne sürülmektedir. Özellikle, ikinci kısım ayetlerde anlatılan olaylar, şeklen tenâsüh veya reinkarnasyonu çağırırsa bile bunların *karma-tenâsüh* öğretisine bir delil olarak görülmeleri söz konusu değildir. Çünkü Kur’an bütünlük içerisinde ele alındığında, biraz önce de ifade edildiği gibi İslâmiyet’in eskatolojik inancının

³⁷ 11.Hûd 103.

³⁸ 10.Yûnus 28; Yine aynı konuda bkz. 31.Lokmân 28; 23.Mü’minûn 16; 45.Câsiye 24-26; 6.En’âm 38.

yaygın olarak bilinen ahiret inancı şeklinde olduğu hemen anlaşılacaktır.³⁹ Ahiret inancı ile *karma-tenâsüh* inançları birbirinden ayrı inançlardır ve her birinin sistemi ve mekanizması diğerinden farklıdır. Örneğin, tenâsüh olayında Tanrı'nın cezası veya müdahalesi söz konusu değildir. Çünkü yapılan eylem zorunlu olarak kendi sonucunu ortaya çıkaracaktır. Tanrı bile, böyle bir kuralı değiştiremez. Çünkü kendi tanrılığı bile ona bağlıdır. Hâlbuki İslâmiyet'te böyle bir düşüncenin kabul edilmesi söz konusu olamaz. Zira Allah her şeyin hâkimi ve her şeye kadir bir varlıktır. Ayrıca Kur'an'ın bu tür metaforik ifadelerini sırf popüler olmak ve gündemde kalabilmek için geleneksel anlayıştan farklı biçimlerde yorumlayarak, başka kültürlerle ait inanç ve düşünceler sanki İslâm'ın benimsediği bir inanç ve düşünceymiş gibi göstermeye uğraşmanın millî kültürümüze ve insanımıza da hiçbir faydası yoktur.

İslâm ahiret anlayışındaki hâkim fikirlerinden biri de, herkesin ahiret hayatında öncelikle bu dünyadaki amellerinin karşılığını göreceği anlayışıdır. Bireylerin orada karşılaşacağı haz veya elem tamamen onların dünyadaki amellerine bağlıdır. Buna göre iyi kimseler için mutluluk dolu hayat söz konusu olduğu halde, kötüler için acı ve elemli bir hayat vaat edilmiştir. Nitekim bu husus, şu ayetlerde açıkça beyan edilmektedir.

“Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederse-
niz o da kendi aleyhinizedir.”⁴⁰

“Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmış-
sa onu görür.”⁴¹

“İnsan ancak çalıştığına erişir. Şüphesiz onun çalışması görülecek; sonra da kar-
şılığı verilecektir.”⁴²

Üstelik Kur'an'ın insan fiilleri konusundaki tutumu ile *Gita'* da ifadesini bulan ve bugün Hinduların büyük çoğunluğunca kabul edilen karma doktrini arasında özellikle her ikisinin insanın bu dünyada başına gelen pek çok olayın kendi amelleri sebebiyle meydana geldiği konusundaki görüşlerinde büyük

³⁹ Bu ayetlerin geniş değerlendirmesi hakkında bkz. Mustafa Çetin, “Kur'an Işığında Reenkarnasyon”, *DEÜİFD*, yıl: 1995, sayı: IX, s. 23-30.

⁴⁰ 17.İsrâ 7.

⁴¹ 99.Zilzâl 7-8.

⁴² 53.Necm 39-41; Ayrıca aynı konuda bkz. 6.En'âm 132; 23.Mü'minûn 52; 42.Şûrâ 30.

benzerlik dikkati çekmektedir. Çünkü hem Kur'an hem de *Gita*'ya göre insanların bu dünyada izleyecekleri hayat çizgisi, amellerine bağlı olarak Tanrı tarafından belirlenir.

Bütün bunları tabî olarak Hint *karma-tenâsüh* inancı, acaba İslâm dini tarafından da benimsenir mi, sorusunu akla getirir. Ancak işaret edilen bu benzerliklerin yanı sıra İslâm'ın konuya bakışında farklılıklar vardır. Nitekim İslâm anlayışında ferdin fiillerine bağlı olarak, onların sonuçlarını yaratacak olan Allah'tır; onun müdahalesi olmadan ne fiilin ne de semeresinin ortaya çıkması mümkündür. Hâlbuki Hint karma anlayışında, bilhassa *Upanişad*'lar ve onlara birinci derecede önem veren mezhepleriyle Caynizm ve Budizm'e göre karmik birikimler, Tanrı'nın hiçbir müdahalesi olmadan kendi etkilerini, semerelerini verebilir. Hatta Caynizm ve Budizm'e göre Tanrılık mertebesinin kazanılması veya kaybedilmesi tamamen karmaya göredir. Bundan dolayı İslâm dininde Hint dinlerindeki gibi bir karma anlayışından söz edilemez. Ancak bu, hiçbir şekilde İslâm dinine göre, insanın fiillerinin onun kaderi konusunda etkisi olmadığı anlamına da gelmez.

Sonuç itibarıyla, *karma-tenâsüh* öğretisi açık biçimde Kur'an'da yer almaz. Dahası İslâm'ın öngördüğü eskatolojik sistem, yukarıda da ifade edildiği gibi, kıyamet gününde topyekûn diriltme (Mücâdele 3) ezeli-ebedî nitelikteki cennet ve günahlardan arınma yeri olarak cehennem (Fussilet 28) gibi safhaları kapsayan ahiret inancıdır. Şayet *karma-tenâsüh* inancı bu sistemin bir parçası gibi kabul edilecek olursa, o zaman Allah'ın her şeye gücü yeten kadir bir varlık oluşunu izah etmek güçleşeceği gibi, topyekûn diriltme, cehennemin sonsuzluğu gibi ahiret inancıyla ilgili daha birçok konuyu izah etmek mümkün olmayacaktır.

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN: Ali İhsan hocamıza teşekkür ediyoruz. Ali İhsan hocam, Hinduların ya da hinduizmin Türkiye represantı olduğu için bıraksak çok gider bu yüzden müdahil olmak durumunda kaldım. Özellikle karma ve tenasüh başlığı altında yazıldığı için üzerinde biraz daha odaklanırsak disipline ederiz diye. Çok teşekkür ederiz.